

Rozwój ku wyższym wartościom sposobem na profilaktykę nieletnich

KAZIMIERZ PIERZCHAŁA*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska

Wychowanie człowieka, pomoc w odkrywaniu tego, co istotne, jest zadaniem niezwykle odpowiedzialnym i trudnym. Proces ten „nigdy nie był rzeczą łatwą, ale dziś jak się wydaje, staje się coraz trudniejszy. Wiedzą o tym dobrze rodzice, nauczyciele, kapłani i wszyscy ci, na których spoczywa bezpośrednia odpowiedzialność wychowawcza” (Benedykt XVI, 2008). Od wychowawców w sposób szczególny wymagane jest uczenie dobra, udostępnianie prawdy, przygotowanie do twórczego i odpowiedzialnego życia. Artykuł wskazuje na potrzebę wychowania osób nieletnich ku wartościom wyższym, które stanowić będą o ich wysokim stopniu socjalizacji. Zdaniem autora takie wychowanie warunkuje rozwój jednostki zgodnie z przyjętym modelem wychowawczym, będącym równocześnie profilaktyką przestępczości nieletnich. W artykule przedstawiono zjawisko przestępczości w ujęciu prawnostatystycznym, ze szczególnym uwzględnieniem jej konsekwencji dla społeczeństwa. Odniesiono się również do teorii dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego, będącej holistycznym, interdyscyplinarnym podejściem do problematyki rozwoju ludzkiego, tj. od integracji prymitywnej do integracji wtórnej globalnej, stanowiącej o samodoskonaleniu człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE: nieletni, profilaktyka, przestępczość, system wartości.

Development towards higher values as a way to prevent minors

Educating a person, helping to discover what is essential, is an extremely responsible and difficult task. This process “has never been easy, but today it seems to be becoming more and more difficult. Parents, teachers, priests and all those who have direct educational responsibility know this well” (Benedictus PP XVI, 2008). Educators are particularly required to teach the good, to make the truth accessible, to prepare for a creative and responsible life. The article indicates the need to educate minors towards higher values, which will determine their high degree of socialization. According to the author, such upbringing determines the development of the individual in accordance with the adopted educational model, which is also the prevention of juvenile delinquency. The article presents the phenomenon of crime in legal and statistical terms, with particular emphasis on its consequences for society. Reference was also made to Kazimierz Dąbrowski’s theory of positive disintegration, which is a holistic, interdisciplinary approach to the issue of human development, i.e., from primitive integration to global secondary integration, which determines human self-improvement.

KEYWORDS: crime, juveniles, prevention, value system.

*E-mail: k.pierzchala68@o2.pl

ORCID: 0000-0001-9972-943X

„Nie ma ludzi z natury złych, nikt nie rodzi się przestępcą”
“There are no people who are bad by nature, no one is born a criminal”
(Pierzchała, 2013, s. 305)

Wprowadzenie

Zdrowie człowieka – fizyczne, psychiczne, moralne – polega na zdolności do wszechstronnego rozwoju, odkrywania i przeżywania coraz to wyższych wartości aż do konkretnego ideału indywidualnego i społecznego. Osiąga je człowiek poprzez trud istnienia, jak i przede wszystkim poprzez trud rozwoju – od narodzin do śmierci. Rozwój przebiega od struktur prostych, prymitywnych, biologicznych, popędowych do struktur złożonych, psychicznych, moralnych, opartych na hierarchii wartości i uczuciach wyższych. Wartości moralne nadają człowiekowi sens życia, stoją najwyżej w hierarchii wartości i to one stanowią o godności człowieka. Rozwój ku takim wartościom jest najlepszą psychoprofilaktyką przeciw przestępczości (Cekiera i Pierzchała, 2008). Stąd konieczność podejmowania scentralizowanych działań, mających na celu rozwój wartości wyższych u nieletnich, które uchronią młodzież przed demoralizacją. Sedno problemu ujęła M. Grzywak-Kaczyńska (1975, s. 17 i 27), pisząc:

Sprawy rozwoju to problemy trudne, a zarazem centralne w życiu każdego człowieka. Rozwój człowieka wiąże się z wielkim trudem pracy nad samowychowaniem i z koniecznością cierpienia. Jednocześnie w człowieku jest twórczy pęd do szukania prawdy, wspaniała aktywność intelektualna w kontynuowaniu stwarzania świata, nieugaszzone pragnienie miłości. Jednym z najistotniejszych faktów w życiu człowieka jest to, że on się rozwija, że się staje, że jest nieustannie w drodze, że można go pojmować jedynie dynamicznie. [...] Młody człowiek jest obdarzony tak silnym pędem do rozwoju, do samorealizacji, że nie zechce na dłuższą metę rezygnować z walki z własną niedoskonałością, z radości przewyżczania siebie, z rozwijania wszystkich swoich możliwości. Młodzież, nie chcąc odwoływać się do pomocy mechanizmów obronnych, którym wypowiedziała walkę w imię autentyzmu życia, będzie musiała przeciwstawić się własnej niższej naturze w imię możliwości.

Podkreślić należy, że aktualnie przestępczość nieletnich stanowi jeden z poważniejszych problemów społecznych, skłaniających nas dorosłych – rodziców, opiekunów, pedagogów, nauczycieli, kapelanów do refleksji: jak jej zapobiegać? Co zrobić, by wychować szczęśliwego, młodego człowieka, chcącego się rozwijać w społecznie akceptowany sposób?

1. Przestępczość nieletnich – aspekt prawny

Zaprezentowanie zjawiska dotyczącego nieletnich wymaga pojęciowego uszczegółowienia poszczególnych terminów. Trudności interpretacyjnych nastęrcza już samo pojęcie nieletniego, które jest różnie rozumiane w zależności od przepisów prawa. Według Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. 2022 poz. 1700, t.j., Dz. U. z 2022 r. poz. 1700, z 2023 r. poz. 289) – nieletni to osoba, w stosunku do której stosuje się przepisy w zakresie (art. 1 § 1):

- a) zapobiegania i zwalczania demoralizacji – w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat;
- b) postępowania w sprawach o czyny karalne (obejmuje osoby, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły 17. roku życia);
- c) wykonywania środków wychowawczych, poprawczych (obejmuje osoby, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby

21. roku życia).

Według prawa karnego materialnego i materialnego prawa wykroczeń nieletnim jest osoba, która w chwili popełnienia czynu karalnego nie ukończyła 17. roku życia. W przepisach prawa wyraźnie zaznacza się tendencja do traktowania człowieka jako zdolnego do ponoszenia pełnej odpowiedzialności karnej po ukończeniu 17. roku życia. Nieletni (z wyjątkiem art. 10 § 2 Kodeksu karnego¹ oraz w przypadku popełnienia czynu zabronionego wraz z osobą dorosłą) nie podlega środkom karnym, lecz środkom wychowawczym, poprawczym. Wśród środków wychowawczych, jakie mogą zostać orzeczone przez sąd, wyróżnia się (Ustawa, 1982, art. 6):

- 1) upomnienie;
- 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia;
- 3) nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna;
- 4) nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania, udzielających poręczenia za nieletniego;
- 5) nadzór kuratora;
- 6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;
- 7) zakaz prowadzenia pojazdów;
- 8) przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;
- 9) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnimi;
- 10) umieszczenie w zakładzie poprawczym;
- 11) zastosowanie innych środków zastrzeżonych w ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak i zastosowanie środków przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, z wyłączeniem umieszczenia w rodzinie zastępczej spokrewnionej, rodzinie zastępczej niezawodowej, rodzinnym domu dziecka, placówce wsparcia dziennego, placówce opiekuńczo-wychowawczej i regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej.

Sąd rodzinny może również (Ustawa 1982, art. 7):

- 1) zobowiązać rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wychowawczych, byto-

¹ art. 10 § 2 Kodeksu karnego – Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134 *zamach na życie Prezydenta RP*, art. 148 *zabójstwo* § 1, 2 lub 3, art. 156 *spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu* § 1 lub 3, art. 163 *sprowadzenie katastrofy* § 1 lub 3, art. 166 *piractwo*, art. 173 *sprowadzenie katastrofy w ruchu* § 1 lub 3, art. 197 *zgwałcenie lub wymuszenie czynności seksualnej* § 3 lub 4, art. 223 *czynna napaść na funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną* § 2, art. 252 *wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika* § 1 lub 2 oraz w art. 280 *rozbój*, może odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne (Dz. U. z 1997 r. nr 88 poz. 553, dalej kk).

wych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony oraz lekarzem lub zakładem leczniczym;

- 2) zobowiązać rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego;
- 3) zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego.

Sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawiają za tym wysoki stopień demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza gdy inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego (Ustawa 1982, art. 10).

Jeszcze inne przepisy stosowane są wobec popełniających czyny karalne osób w wieku do 13. roku życia. W tym zakresie stosuje się postanowienia kodeksu cywilnego, stwierdzające, że osoba, która nie ukończyła 13. roku życia, nie ponosi odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. z 1964 r. nr 16 poz. 93, art. 426; dalej Ustawa 1964). Czyn traktowany jest wyłącznie jako przejaw demoralizacji. Odpowiedzialność ta jest przeniesiona na osobę sprawującą opiekę nad małoletnimi (Ustawa 1964, art. 427).

2. Przestępczość nieletnich – ujęcie statystyczne

W 2020 r. do sądów rejonowych wpłynęło 49 736 spraw, w których zachodziło podejrzenie o demoralizację lub popełnienie czynu karalnego przez nieletnich, w tym 29 123 sprawy dotyczące demoralizacji (odpowiednio: w 2015 r. – 78 867 i 42 313, w 2019 r. – 69 057 i 40 585); załatwiono 54 064 sprawy, w tym 31 637 o demoralizację (odpowiednio: w 2015 r. – 79 249 i 41 817, w 2019 r. – 67 431 i 39 924; Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2021). Poniżej (Tabela 1) przedstawiono dane o: nieletnich w związku z czynami karalnymi, które dopuścili się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat oraz dorosłych osądzonych w sprawach karnych, w tym skazanych za przestępstwa, które w chwili popełnienia przestępstwa miały ukończone 17 lat.

Tabela 1

Nieletni, wobec których prawomocnie orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary w sądach powszechnych w związku z demoralizacją i czynami karalnymi

Wyszczególnienie	2010	2015	2018	
			ogółem	w tym chłopcy
nieletni – w związku z demoralizacją	16 118	14 599	14 414	9 655
nieletni – w związku z czynami karalnymi, w tym za:	22 758	12 237	9 754	7 491
zabójstwo – art. 148 kk	7	3	3	2
uszczerbek na zdrowiu – art. 156 i 157 kk	1 534	831	727	509
udział w bójce lub pobiciu – art. 158 i 159 kk	2 345	845	601	430
przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomani	1 086	1 325	1 009	829
zgwałcenie – art. 197 kk	56	45	39	38
obcowanie płciowe z małoletnim poniżej 15 lat – art. 200 § 1 kk	138	140	115	106
kradzież rzeczy – art. 278 kk	2 792	1 024	657	489
kradzież z włamaniem – art. 279 kk	1 176	744	495	450
rozbój – art. 280 kk	1 116	427	226	208
kradzież rozbójnicza – art. 281 kk	47	31	52	48
wymuszenie rozbójnicze – art. 282 kk	520	198	111	104

Źródło: dane GUS-u.

Zgodnie z przedstawionymi powyżej danymi GUS-u – zjawisko przestępczości nieletnich ma tendencję spadkową, jednakże jej rozmiar jest niepokojący i powoduje konieczność podejmowania szeregu działań, by jej zapobiegać. Zaznaczyć należy, iż dane dotyczą wyłącznie nieletnich, wobec których prawomocnie orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary w sądach powszechnych w związku z demoralizacją i czynami karalnymi. W związku z tym należy zakładać, iż rozmiary zjawiska są o wiele wyższe aniżeli przedstawia je statystyka z uwagi na tzw. przestępczość ukrytą, nieujawnioną przez odpowiednie organy ścigania. W 2010 r. wobec 16 118 nieletnich orzeczono środki wychowawcze, poprawcze

lub kary w sądach powszechnych wyłącznie w związku z demoralizacją, odpowiednio w roku 2015 było to 14 599 nieletnich, a w 2018 r. – 14 414 nieletnich. Natomiast w związku z czynami karalnymi nieletnich takie środki/kary zostały zastosowane w 2010 r. wobec 22 758 nieletnich, w 2015 r. – 12 237, a w 2018 r. – 9 754. Młodzież najczęściej dopuszczała się przestępstw z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, brała udział w bójkach i pobiciach, dokonywała kradzieży, rozbojów, a także dopuszczała się czynów karalnych przeciwko zdrowiu i życiu oraz wolności seksualnej i obyczajowości.

Rodzaj zastosowanego przez sądy środka wychowawczego lub poprawczego został zaprezentowany w Tabeli 2.

Tabela 2

Nieletni według wykonywanych środków wychowawczych lub poprawczych

Rodzaje środków	2010	2015	2019	2020
nadzór: kuratora rodziców	47 020 12 900	36 966 6 916	28 571 4 535	25 674 4 045
umieszczenie w:				
zakładzie poprawczym	1 520	985	577	530
młodzieżowym ośrodku wychowawczym	5 057	5 620	4 114	3 805
młodzieżowym ośrodku socjoterapii i ośrodku szkolno-wychowawczym	3 326	210	28	26
skierowanie do ośrodka kuratorskiego	1 423	1 525	1 471	1 365

Źródło: dane GUS.

Jak wynika z zaprezentowanych danych – najczęściej zastosowanym środkiem wychowawczym było orzeczenie wobec nieletnich nadzoru kuratora, w 2010 r. taki środek orzeczono 47 020 razy, 2015 r. – 36 966, 2019 r. – 28 571, 2020 r. – 25 674, a także nadzoru rodziców, co w 2010 r. uczyniono w 12 900 przypadkach, w 2015 r. – 6 916, 2019 r. – 4 535, 2020 r. – 4 045. Innym środkiem wychowawczym było umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, np. w roku 2020 zastosowano ten środek wobec 3 805 nieletnich, a także umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii i ośrodku szkolno-wychowawczym, co uczyniono w 26 przypadkach w 2020 r. W tymże samym roku do ośrodka kuratorskiego skierowano 1 365 nieletnich. Środek poprawczy w 2020 r. zastosowano wobec 530 nieletnich. W tym przypadku widoczna jest tendencja spadkowa, bowiem w 2010 r. ten środek zastosowano 1 520 razy.

3. Przestępczość nieletnich – konsekwencje dla społeczeństwa

Zdaniem Czesława Cekiera przyczynami wzrostu przestępczości nieletnich są: zbyt duży liberalizm w wychowaniu, relatywizm norm moralnych, niskie poczucie odpowiedzialności, brak poszanowania godności ludzkiej i mienia cudzego, bezrobocie, wzrost migracji wewnętrznej i zewnętrznej, łatwy dostęp do broni palnej, wzrost cennych dóbr u wielu osób. Natomiast do czynników społecznych należy zaliczyć obniżoną kontrolę społeczną, marginalizację dużych grup społecznych, rozwarstwienie społeczeństwa na biednych i bogatych, co doprowadza znacznie większą część biednych do frustracji, napięć i zwiększa ryzyko przestępczości (Cekiera i Pierzchała, 2008).

Brunon Hołyst podaje, że podstawowymi bodźcami, które determinują przestępczość nieletnich są (2001):

- chęć zdobycia pieniędzy lub innych korzyści materialnych,
- zaimponowanie innym,
- namowa kolegów bądź dorosłych osób,
- chęć przebywania i realizowania się w grupach nieformalnych,
- powielanie wzorców i zachowań mających swoje źródło w domu rodzinnym,
- poczucie bezkarności za wcześniejszą działalność przestępczą,
- poszukiwanie akceptacji, gdy nie można znaleźć oparcia i poczucia bezpieczeństwa wśród rodziców i opiekunów. Powyższe bodźce przeważnie wywoływane są niezaspokojeniem podstawowych potrzeb dziecka przez rodzinę bądź chęcią przynależności do grup nieformalnych, zazwyczaj podkultur młodzieżowych.

Czynnik osobowościowy, z którym wiąże się stan zdrowia, zwłaszcza psychicznego, stosunek do uzależnień, wiek, płeć, poziom inteligencji, cechy charakteru – determinuje zachowania przestępcze wśród nieletnich, bowiem cechą osobowości sprzyjającą powstawaniu przestępczości jest agresywność. Jej rozmiary u niedostosowanych jednostek są znacznie większe niż u dzieci i młodzieży z niezaburzona socjalizacją. Można wymieniać wiele cech osobowości, których częstość występowania wśród niedostosowanych społecznie jest większa niż w przeciętnej populacji, np. niezdolność do nawiązywania pozytywnych kontaktów emocjonalnych z otoczeniem czy zaburzona samoocenę (Hołyst, 2001).

Niewątpliwie jedno z istotniejszych miejsc w rozważaniach nad determinantami przestępczości nieletnich zajmuje rodzina, bowiem w niej m.in. następuje socjalizacja dziecka poprzez procesy identyfikacji, internalizacji, modelowania ról, kształtowania więzi emocjonalnych, uczenia się ról społecznych, zaspokajania potrzeb. Rodzina, w której nie są zapewnione wyżej wymienione czynniki, a występują w niej takie zjawiska jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, zachowania agresywne, stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych, przestaje być dla dzieci oazą bezpieczeństwa wsparcia i spokoju (Cekiera, 1995).

Szkółą to kolejne miejsce determinujące zachowania negatywne u dzieci i młodzieży. To w szkole młody człowiek może doznawać różnych porażek i wzmocnień negatywnych poprzez oceny niedostateczne, z uwagi na znaczne opóźnienia w nauce, odrzucenie przez kolegów szkolnych, drugorocznosc, stygmatyzację. Te niepowodzenia może rekompensować ustawicznymi wagarami czy też porzuceniem szkoły (Hołyst, 2001).

Istotne znaczenie odgrywa grupa rówieśnicza, w której nieletni szuka zaspokojenia potrzeb: uznania, akceptacji, bezpieczeństwa. Dla jednostek osamotnionych, pozbawionych opieki rodzicielskiej oraz doświadczających ustawicznych niepowodzeń szkolnych, atrakcyjność grup nieformalnych jest szczególnie interesująca, gdyż potrafią zaimponować, wciągnąć i przyciągnąć dorastającą młodzież. Istnieją niestety sytuacje, w których grupa rówieśnicza

może przekształcić się w grupę przestępczą i znacznie wywierać negatywny wpływ na jednostkę niezdemoralizowaną. Negatywną rolę odgrywa również udział młodzieży w subkulturach młodzieżowych związanych z aspołecznym zachowaniem. Środowisko społeczne może być terenem wszelkich form aspołecznej działalności nieformalnych grup, w tym zachowań agresywnych (Kałdon, 2009).

Agresja młodym ludziom często jest potrzebna do realizacji materialnych oraz innych potrzeb. Dla chłopców w okresie adolescencji istotne jest dążenie do osiągnięcia satysfakcjonującej pozycji w grupie rówieśniczej, a także poszukiwanie stymulacji. Przykładowo, głównym motywem rozboju u nieletnich może być powiązanie z różnym rodzajem doświadczeń socjalizacyjnych. Nieletni, którzy pochodzą z tzw. dobrych domów, mogą dokonywać rozboju bezrefleksyjnie, ulegając presji kolegów lub poszukując stymulacji (Hołyst, 2001).

Do głównych problemów, jakie pojawiają się w związku z przestępczością nieletnich należy zaliczyć następujące (Jaworska, 2012):

- a) dzieci w wieku kilkunastu lat zmieniają swoje postawy i przyzwyczajenia na ich odpowiedniki w świecie dorosłych – zainteresowanie światem przestępczym, zbrodnie i nadużywanie substancji psychoaktywnych, co z dużym prawdopodobieństwem może skutkować jeszcze większą brutalnością w życiu dorosłym;
- b) dzieci, które popełniają przestępstwa kryminalne przed 13. rokiem życia, powtarzają je częściej, niż te, które po raz pierwszy złamały prawo w późniejszym wieku;
- c) bardziej skłonne do dokonywania brutalnych zbrodni są dzieci, które były maltretowane i narażone na przemoc.

Na podstawie symptomów pojawiających się w wieku młodzieńczym z dużym prawdopodobieństwem można prognozować utrwalone występowanie przestępczości w życiu dorosłym. Do najważniejszych oznak należą: nadmierne spożywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, kontakty seksualne, wandalizm, drobne kradzieże, bójki, sprawianie trudności wychowawczych, wagary, ucieczki z domu. Jeżeli obserwuje się kumulację wielu z tych czynników występujących wśród dzieci i młodzieży, wówczas przyszłość nieletniego budzi uzasadniony niepokój. Długotrwałe konsekwencje działalności przestępczej wśród nieletnich można zaobserwować na wielu poziomach, obejmujących zarówno funkcjonowanie indywidualne, jak i konsekwencje społeczne. Osoby zaburzone przestępczo od najmłodszych lat mają znikome szanse na szczęśliwe życie, z powodu wielokrotnych pobytów w placówkach wychowawczych, poprawczych czy w zakładach karnych. Konsekwencją działalności przestępczej jest często brak rodziny, bezdomność, uzależnienie i samotność w życiu dorosłym (Jaworska, 2012).

4. Rozwój ku wyższym wartościom

W procesie rozwoju i w dążeniu do szczęścia człowiek może zmieniać hierarchię wartości, może posłużyć się substytutami, namiastkami, może zmieniać kierunek rozwoju, np. z uczciwości na przestępczość. Motywacja tejże zmiany może być również bardziej lub mniej szlachetna. Te elementy mogą też wpływać na dojrzałość osobową lub jej brak. Poziom rozwoju i dojrzałość jednostki zależą więc od stopnia realizacji określonej hierarchii wartości, od jakości siły motywacji i od sposobów realizowania tychże wartości w życiu (Cekiera i Pierzchała, 2008). Wychowanie ku wartościom nie może mieć bowiem charakteru doraźnych, incydentalnych działań, lecz powinno być procesem – permanentnie wzbogacanym

i doskonałym. Każdy proces składa się z określonych ogniw, etapów, które zintegrowane ze sobą stanowią jego podstawę, decydują o jego treściowym zakresie (Chałas, 2017).

W rozwoju osoby biorą udział trzy czynniki: cechy wrodzone, środowisko i dynamizm rozwojowy. Teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego jest holistycznym, interdyscyplinarnym podejściem do problematyki rozwoju ludzkiego. Opiera się ona na alternatywnych wypracowanych w ponad 40-letniej pracy klinicznej spostrzeżeniach dotyczących funkcjonowania psychiki człowieka. Rozwój stanowi w niej imperatyw kategoryczny, ponieważ jest podstawowym narzędziem realizacji egzystencji człowieka w świecie i odkrywania wartości i celów, wyznaczających sens życia ludzkiego (Dąbrowski, 1981). W świetle teorii dezintegracji pozytywnej za człowieka dojrzałego psychicznie w wąskim ujęciu należy uznać kogoś, kto aktywował w swoim wewnętrznym środowisku psychicznym wszystkie główne dynamizmy rozwojowe, a więc znajduje się na poziomie czwartym – dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej, usystematyzowanej². Jest to ujęcie dosyć elitarystyczne. W szerszym ujęciu można stwierdzić, że dojrzałość psychiczną osiągnęła taka jednostka, która przeszła z powodzeniem przez okres dezintegracji jednopoziomowej

² Teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego bazuje na strukturze złożonej z pięciu poziomów rozwoju: integracji prymitywnej (pierwotnej), dezintegracji jednopoziomowej, dezintegracji wielopoziomowej spontanicznej, dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej, usystematyzowanej oraz integracji wtórnej, globalnej.

Integracja prymitywna (pierwotna) – Jest to pierwszy, najniższy poziom rozwoju. Dąbrowski w odniesieniu do tego poziomu rozwoju używał terminu pierwotna i prymitywna zamiennie. Zdaniem autora teorii jest to poziom charakterystyczny dla większości populacji. Na tym poziomie nie istnieje rozwinięte wewnętrzne środowisko psychiczne. Cała nawet wybitna inteligencja człowieka jest podporządkowana jego prymitywnym popędom i realizacji wynikających z nich interesów.

Dezintegracja jednopoziomowa – na tym poziomie rozwoju dokonuje się już zasadniczy proces rozpadu sztywnej struktury psychicznej jednostki. Jest to okres, kiedy oddziałują na nią dynamizmy ją dezintegrujące – takie jak ambivalencje i ambitendencje. Nazwa tego poziomu rozwoju: dezintegracja jednopoziomowa odnosi się do tego, że sprzeczne popędy i dążenia jednostki występują na tym samym poziomie – są równoważne w sile, która ją wewnętrznie rozrywa. W wyniku tego rozpadu aktywuje się psychiczne środowisko wewnętrzne jednostki i może ona wejść na wyższy poziom rozwoju.

Dezintegracja wielopoziomowa spontaniczna – jest to poziom rozwoju, na którym występuje już pewna wewnętrzna harmonia. Doszło do odkrycia hierarchii celów i wartości, które nadają sens życiu i działaniu jednostki, a co za tym idzie mogło wykrystalizować się w oparciu o nią wciąż niestabilne, ale już istniejące psychiczne środowisko wewnętrzne. Jednostka rozumie już wielopoziomowość wartości, a więc rozróżnia pomiędzy tym, co wyższe i niższe w niej samej i w środowisku zewnętrznym.

Dezintegracja wielopoziomowa zorganizowana, usystematyzowana – ten poziom rozwoju dane jest osiągnąć tylko nielicznym jednostkom. Zaszło już zasadniczo pełne wykształcenie wewnętrznego środowiska psychicznego. Procesy dezintegracyjne wciąż występują, ale mają one charakter daleko spokojniejszy i są w znacznym stopniu kontrolowane. Hierarchia celów i wartości jest wykształcona. Zaczynają się nasilać już wcześniej obecne procesy integracyjne. Coraz wyraźniej cały rozwój staje się podporządkowany dążeniu do osiągnięcia swojego ideału osobowościowego. Ważne dynamizmy stanowią tutaj m.in. dynamizm samowychowania i autopsychoterapii oraz czynnik trzeci.

Integracja wtórna globalna (osobowość) – osobowość jest szczytem rozwoju możliwym do osiągnięcia dla człowieka. W świetle teorii dezintegracji pozytywnej ten finalny poziom rozwoju jest właściwy postaciom wybitnym, takim jak Sokrates czy Jezus Chrystus. Symbolizuje on pozytywne przejście przez proces dezintegracji i pełne podporządkowanie swojego życia wartościom centralnym, na których wspiera się struktura osobowości. Nie oznacza to jednak, że wejście na ten poziom rozwoju powoduje zatrzymanie ruchu dalszego samodoskonalenia. Oznacza to, że rozwój dokonuje się już nie tyle pod względem jakościowym, co pod względem ilościowym, a poszczególne dynamizmy psychicznego środowiska wewnętrznego stapiają się z ideałem osobowości.

i zbudowała psychiczne środowisko wewnętrzne oparte na własnej samowyznaczonej i samopotwierdzonej hierarchii wartości i celów, które wyznaczają jej sens życia. Takie podejście jest bardziej zasadne, ponieważ na tym poziomie rozwoju już zasadniczo nie jest możliwa trwała regresja na niższy poziom. Człowiek dokonał już zasadniczego wyboru, zdecydował się na rozwijanie swojego potencjału i pomimo trudów i niepowodzeń zdąża do osiągnięcia swojego ideału osobowego. Osobowość nie jest czymś, co posiada każdy człowiek. Większość ludzi pozostaje na szeroko pojętym poziomie integracji pierwotnej (prymitywnej). Ich życie upływa na wypełnianiu swojego cyklu biologicznego i zestawu niestałych dążeń popędowych, którym podporządkowane są ich funkcje intelektualne i emocjonalne. Przychodząca starość i śmierć bliskich im osób może w ich przypadku doprowadzić do czasowego obniżenia nastroju, które jednak dosyć szybko mija i życie wraca na swoje normalne tory. Są oni zatem przystosowani do swojego środowiska zewnętrznego i wartości w nim występujących. Nie wypracowują własnych zasad i norm postępowania. Nie interesuje ich refleksja na temat śmierci, nie zastanawiają się nad problemami egzystencjalnymi, a więc nie są w stanie przejść przez proces dezintegracji pozytywnej. To powoduje, że w ramach teorii Dąbrowskiego niewiele jednostek możemy uznać za dojrzałe psychicznie, ponieważ dojrzałość jako taka nie ma dużego związku z pozycją społeczną, posiadanymi dobrami, prestiżem itp. Jest ona wynikiem świadomego samowychowania i autopsychoterapii kontynuowanych na drodze całego swojego życia, aż do śmierci, w nadziei, na to, że jesteśmy w stanie przekroczyć jej próg i nadal się samodoskonalić.

To osobowość człowieka wyrażająca jego partykularny ideał jest świadectwem jego pełnej dojrzałości. To wartości, którym pozostaje wierny nawet w obliczu przeciwności losu, są tego dowodem. Oznacza to, że osoba posiada w pełni ukształtowaną esencję indywidualną i społeczną i ciągle doskonali samą siebie, co nie znaczy, że jest pozbawiona wad i wahań oraz różnego typu skłonności. Tyle tylko, że jest ich świadoma i nad nimi pracuje. Wysoki rozwój nie oznacza świętości i spełniania wymogów doskonałości zgodnych z szeroko pojętymi normami społecznymi. Taka doskonałość oznacza często przeciwieństwo rozwoju, a wybitne osobowości podążają własną drogą nawet w obliczu ostracyzmu społecznego i łamania pisanych i niepisanych norm społecznych (Chojnowski, bdw).

Dziecko od wczesnego dzieciństwa chce być w rozwoju dojrzałe, chce być coraz bardziej sprawne, dorosłe, mądre, dzielne, odważne. Te naturalne potrzeby w procesie wychowania powinny być przekształcane w wartości, takie jak sprawiedliwość, powinność, odpowiedzialność, uspołecznienie, miłość, które stanowią o dojrzałej osobowości. Nakazy i zakazy nie dają takiego efektu w wychowaniu jak konkretne podporządkowanie się komuś i potrzeba uznawania jego autorytetu. Jednostka wybiera sobie ideały, które zmieniają się w miarę rozwoju, tj. od dzieciństwa poprzez okres adolescencji do okresu pełnej dojrzałości. Szczególnie dla osoby dorastającej wybór ideału i jego realizacji jest istotny dla pełnienia późniejszych ról społecznych. Brak odpowiedniego ideału i wzorca w rodzinie, propagowanie przez mass media negatywnych wzorców – są przyczyną antyspołecznych zachowań młodzieży, a w dalszej perspektywie czynów karalnych.

Refleksje nad hierarchią wartości stanowią aktualny temat do rozważań, których wyróżnikiem jest możliwość wprost nieograniczonego tworzenia, przy jednoczesnej możliwości totalnej zagłady. W społeczeństwach, których programy działania opierają się na modelu wartości konsumpcyjnych, szybko dochodzi do zjawisk, które zagrażają ludziom, tj. do agresji, przemocy, przestępczości. Dla wielu młodych ludzi najbardziej w życiu cenne są obecnie siła, sprawność fizyczna, agresja, posiadanie rzeczy materialnych, przyjemności

konsumpcyjne, seksualne. Hierarchia wartości od materialnych, poprzez psychiczne aż do społecznych i moralnych jest bardzo zróżnicowana i zależna od systemu kulturowego. Dla wielu ludzi o wysokim poziomie etycznym i moralnym kryteria filozoficzne i religijne są istotne w odkrywaniu wartości i celów życiowych, bowiem to one nadają sens temu życiu. Odkrycie w sobie sfery moralnej i porządku moralnego w świecie, stanowi o kryteriach wartości, które mogą być fundamentem poszczególnych systemów filozoficzno-religijnych. Wspólne bowiem dla wszystkich ludzi jest myślenie refleksyjne, filozoficzne, wspólne są postawy moralne. Człowiek respektujący wartości cenione przez systemy filozoficzne i religijne jest zarazem twórcą ładu społecznego oraz twórcą kultury. Taki człowiek tworzy również system profilaktyczny przeciw patologiom społecznym oraz własnej psychodegradacji, jaką może być przestępczość (Cekiera i Pierzchała, 2008).

Podsumowanie

Człowiek rozwija się dzięki wartościom ponadczasowym, metafizycznym. Najwyższymi wartościami są prawda, dobro, piękno, miłość, sprawiedliwość – człowiek, gdy je uzna i podporządkuje się nim – jest na właściwej drodze ku dojrzałości osobowej. Poprzez bycie wiernym tymże wartościom – człowiek może osiągnąć cel ostateczny, jakim jest szczęście, a uznanie celowości istnienia i działania człowieka daje odpowiedź na pytanie o sens jego życia i dążeń. Nie tylko młode pokolenie, lecz każdego człowieka należy wychowywać do wartości, promować wartości etyczne w rozwoju osoby, które najbardziej uchronią przed dewiacjami. Rozwój postaw etycznych, postaw moralnych, wykształcenie hierarchii wartości stanowi o godności ludzkiej i jego poziomie rozwoju. Piąty i najwyższy poziom rozwoju w teorii dezintegracji pozytywnej charakteryzuje autonomia, autentyzm, odpowiedzialność, empatia, dynamizacja ideału osobowego i społecznego. Na tym poziomie tworzą się dwie esencje: indywidualna i społeczna oraz trwałe związki miłości i przyjaźni. Rozwój na tym poziomie wyklucza wszelkie przejawy patologii indywidualnej i społecznej.

Bibliografia

- Benedykt XVI (2008). *List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania*. Pobrano z <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/list-do-diecezji-rzymskiej-o-pilnej-potrzebie-wychowania-21012008,233325>.
- Cekiera, Cz. i Pierzchała, K. (2008). *Zwalczanie patologii społecznych w systemie penitencjarnym Polski i USA*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Cekiera, Cz. (1995). *Zagrożenia dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*. Gdańsk-Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Chałas, K. (2017). *Wartości w programie wychowawczym szkoły służące integralnemu rozwojowi wychowaniu ucznia*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Chojnowski, D. (bdw). *Rozwój człowieka w teorii dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego jako wyraz osiągnięcia dojrzałości psychicznej*. Pobrano 7 stycznia 2021 r. z <https://dezintegracja.pl/rozwoj-czlowieka-w-teorii-dezintegracji-pozytywnej-kazimierza-dabrowskiego-jako-wyras-osiagniecia-dojrzalosci-psychicznej/>
- Dąbrowski, K. (1989). *Elementy filozofii rozwoju*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Dąbrowski, K. (1986). *Trud istnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Seria Omega.
- Główny Urząd Statystyczny (2021). *Mały rocznik statystyczny Polski*. Pobrano z https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/1/23/1/maly_rocznik_statystyczny_polski_2021_31.08.2021.pdf
- Grzywak-Kaczyńska, M. (1975). *Psychologia dla każdego*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.

- Hołyst, B. (2001). *Kryminologia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Jaworska, A. (2012). *Leksykon resocjalizacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kałdon, B. (2009). *Środowiskowe i osobowościowe uwarunkowania przynależności młodzieży do subkultur*. W: B. Kałdon, J. Kahlan i A. Fidelus (red.), *Diagnostyka i rozwiązywanie problemów psychospołecznych dzieci i młodzieży*. Sandomierz–Warszawa: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Pierzchała, K. (2015). *Skazani ale nie potępieni* (wyd. 2 rozszerzone). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pierzchała, K. (2013). *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pierzchała, K. (2006). *Poczucie powinności i odpowiedzialności u młodzieży katolickiej* (wyd. 2). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. 2022 poz. 1700, t.j., Dz. U. z 2022 r. poz. 1700, z 2023 r. poz. 289).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r. nr 88 poz. 553).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 1971 r. nr 12 poz. 114).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. nr 16 poz. 93).